

СТРУКТУРНІ МЕТАМОРФОЗИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: МОЖЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

А. О. ХОДЖАЯН, доктор економічних наук
(Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України)

Анотація. В сучасних нестабільних умовах саме структурні зрушення в напрямі вдосконалення відтворювальної, техніко-економічної, технологічної, організаційно-економічної, соціально-економічної, галузевої і територіальної (регіональної) структури мають надзвичайно важливе значення для підвищення стійкості економіки та забезпечення стабільних темпів економічного зростання. Мета статті – на основі аналізу структурних проблем розвитку вітчизняної економіки обґрунтувати можливості стабілізації елементів відтворювальної та галузевої структури економіки. Проаналізовано стан і сучасні тенденції структурних зрушень у національній економіці. Сформульовано критерії і пріоритети розвитку економіки Розкрито основні чинники неефективності структури економіки України. Визначено напрями її подальшого вдосконалення. Для формування ефективної структури економіки необхідно забезпечити цілеспрямоване державне регулювання в напрямі формування критеріїв і пріоритетів структурних змін і відпрацювання механізму їх системної реалізації.

Ключові слова: структура економіки, критерії структурних змін, пріоритети структурної політики.

Структура економіки є комплексом внутрішніх взаємозв'язків між основними її елементами (сферами, галузями, секторами, регіонами, формами власності тощо) і окремими структурними утвореннями всередині цих елементів, пов'язаних між собою системою суспільного поділу праці. Розрізняють відтворювальну, техніко-економічну, технологічну, організаційно-економічну, соціально-економічну, галузеву й територіальну (регіональну) структури. В сучасних нестабільних умовах саме відтворювальна структура має надзвичайно важливе значення з огляду на кризові події останніх років і дестабілізацію економічного розвитку у поточному році.

Проблеми структурної трансформації економіки і її вплив на економічну динаміку перебувають у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців. Основи методології цих питань закладено в працях К. Маркса, Р. Харрода, Є. Домара, Г. Фельдмана. Проблемам формування ефективної структури економі-

ки присвячено низку праць вітчизняних учених, зокрема А. Алімова, С. Білої, В. Геєця, А. Гальчинського, М. Герасимчука, М. Гончарової, Б. Данилишина, С. Єрохіна, Б. Кваснюка, І. Крючкової, І. Манцурова, В. Хомякова, Л. Шаблістої, Б. Щукіна, М. Якубовського та ін. Проте залишається невирішеним значне коло теоретичних і практичних питань щодо обґрунтування та дієвих заходів державного управління процесом структурної перебудови економіки України, свідченням чого є відсутність затвердженої комплексної програми структурної перебудови економіки України після 2001 р. [1, 2].

Мета статті – на основі аналізу структурних проблем розвитку вітчизняної економіки обґрунтувати можливості стабілізації елементів відтворювальної та галузевої структури економіки.

Базовою передумовою забезпечення стійкої економічної динаміки та підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва є

структурні зміни в реальному секторі економіки. Пріоритетність у формуванні ефективної структури суспільного виробництва на сучасному етапі належить не стільки нагромадженню основного капіталу та залученню додаткової робочої сили (екстенсивним чинникам), скільки перерозподілу наявного капіталу та робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності до більш ефективних. Формування ефективної структури економіки в напрямі переорієнтації на високотехнологічне виробництво є характерною рисою сучасних трансформаційних процесів у розвинених країнах [3]. Для економіки України це питання також є одним із надзвичайно важливих.

Структурна деформованість реального сектора національної економіки негативно впливає на розвиток внутрішнього ринку та провокує невигідний для України сценарій зовнішньоторговельних відносин. З огляду на

це, структурна перебудова набуває вирішального значення для формування конкурентоспроможності економіки України в системі світового господарства та повинна відбуватися в напрямі зростання питомої ваги наукомістких, високотехнологічних і конкурентоспроможних виробництв, здатних забезпечити умови рівноправного партнерства на зовнішніх ринках і високу якість життя громадян своєї країни.

Наразі в економічній структурі України відсутній ряд блоків, необхідних для нормально збалансованого відтворення. Незважаючи на досить вагомий частку переробної промисловості станом на кінець 2013 р., у її складі переважають галузі й виробництва з низьким рівнем технологічної переробки. Натомість частка машинобудування, ремонту та монтажу машин і устаткування неухильно знижується (табл. 1) (розраховано автором за даними [4]).

Таблиця 1

Структура промисловості України у 2001–2013 рр. [4]

Показники	2001	2008	2010	2012	2013
Промисловість, усього у тому числі	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	9,7	9,3	10,0	10,5	13,3
Переробна промисловість:	65,5	72,9	67,2	63,5	66,4
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	16,6	15,2	18,1	18,2	19,5
Легка промисловість	1,4	0,9	0,8	0,7	0,7
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	4,9	7,2	7,0	4,5	4,0
Хімічна та нафтохімічна промисловість	6,0	6,1	5,9	4,3	4,4
Металургійне виробництво	18,0	22,0	18,8	16,0	17,7
Машинобудування	10,2	13,3	10,9	10,2	9,8
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	24,8	17,8	21,4	24,5	19,7

При такій структурі реального сектора не можна очікувати ефективної економіки. На те є об'єктивні умови, а саме: відносно низький рівень валової доданої вартості на одиницю витрат, що притаманний для галузей, які займаються видобутком і первинною переробкою сировини; високий рівень імпортоємності національного і, зокрема, експортоорієнтованого виробництва; нестійкість економіки через високу залежність виробництва сировини та напівфабрикатів, орієнтованих переважно

на зовнішній попит, від коливань світогосподарської кон'юнктури. Ефективність економіки може зростати лише зі збільшенням частки галузей, що виробляють продукцію із високим ступенем технологічної переробки і наукоємності. Тільки на цьому шляху можна кардинально оновити структуру сукупного попиту, наблизити її до середньоєвропейських стандартів.

У структурі валового випуску України валова додана вартість займає 43,02 %, тоді як

проміжне споживання становить 56,98 %. Ця тенденція є незмінною впродовж десяти останніх років, що є свідченням високої матеріалоемності вітчизняного виробництва.

Оцінюючи структуру ВВП (валової доданої вартості) в термінах теорії трьох секторів

економіки, необхідно відзначити, що питома вага вторинного сектора (промисловість, будівництво) поступово зменшується, тоді як третинного сектора (сфера послуг) поступово зростає (табл. 2).

Таблиця 2

Україна: структура валової доданої вартості (розраховано автором за [4])

Показники	%										
	1997 р.	2000 р.	2001 р.	2003 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Валова додана вартість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Галузі, які виробляють товари</i>	49,5	53,8	55,6	52,4	54,8	42,0	39,8	35,3	39,2	39,9	38,6
З них:											
сільське господарство (первинний сектор)	13,9	13,8	16,6	12,1	10,9	7,2	7,6	7,7	8,2	9,9	9,3
промисловість, будівництво (вторинний сектор)	34,3	38,5	39,0	34,6	33,8	34,8	32,2	27,6	31,0	30,0	29,3
Галузі, які надають послуги (третинний сектор)	50,5	46,2	44,4	47,6	45,2	57,9	60,2	64,7	60,8	60,1	61,4

Порівняємо питому вагу сфери послуг, наприклад, у США – 79 %, Данії – 77 %, Естонії – 65 %, в Польщі – 65 %, в Росії – 59 %, в Казахстані – 50 %, Китаї – 43 %. Логіка націленості на зростання сфери послуг ґрунтується на тезі про перехід постіндустріальних країн на нову стадію розвитку, характерною ознакою якої вважається підвищення ролі та значення сектора інформаційних послуг; знання, матеріальною основою якого є сфера освіти; сфери охорони здоров'я та надання соціальної допомоги як визначальної у формуванні людського капіталу. Попри високий внесок сфери послуг у виробництво ВВП України, торгівля послугами становить порівняно невелику частку загального торговельного обороту і залишається на рівні нижче 20 %. Серед галузей сфери послуг найвищі конкурентні переваги мають транспортні послуги, зокрема транзит природного газу з Росії в Західну Європу. Нереалізованими, з огляду на наявність людського, науково-технічного та природного потенціалу, залишаються інші види транспортних послуг: морські, повітряні, залізничні перевезення. Негативною тенденцією є те, що Україна не має високого рівня кон-

курентоспроможності у таких галузях сфери послуг, як різні комп'ютерні, страхові, ділові, професійні й технічні послуги, туристичні та ліцензійні послуги, які активно представлені в експорті країн-технологічних лідерів. Саме ці сфери послуг, зважаючи на їх важливість для народного господарства країни загалом, мають стати об'єктом державної політики підтримки та стимулювання експорту послуг на зовнішній ринок.

Слід зауважити, що зовні позитивні зрушення в структурі суспільного виробництва України не супроводжуються зростанням частки зазначених сфер економіки. Найбільш динамічно розвиваються такі сфери послуг: діяльність транспорту і зв'язку, фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. Витрати на освіту в 2013 р. зменшились до 1,12 % ВВП (1,38 % у 2009 р., 1,39 % у 2010 р.), на охорону здоров'я і соціальну допомогу – до 0,54 % ВВП (0,63 % у 2002 р.). Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, скоротилася більш як на 20 % – з 1518 у 1998 р. до 1208 у 2012 р. Необхідно брати до уваги, що неухильне зрос-

тання сфери послуг і покращення її структури на користь прогресивних її видів – освіти, науки, інформатизації, охорони здоров'я – стане можливим після формування належних фінансових передумов, унаслідок розвитку виробничого і, зокрема, промислового сектора економіки в обсягах у розрахунку на душу населення до рівня розвинених країн світу. Отже, лише після формування принципово нової структури сфери послуг у зазначеному напрямі можна говорити про зростання її частки у структурі валової доданої вартості як про прогресивні зміни у структурі суспільного виробництва.

Для констатації позитивних зрушень у структурі економіки необхідно виробити критерії, на основі яких визначатимуться пріоритети розвитку економіки та її відтворювальна, галузева та інституціональна структури, і на цій основі сформулювати систему пріоритетів реструктуризації національної економіки. На сучасному етапі це передусім конкурентоспроможність, технологічне оновлення виробництва, продовольча самодостатність, соціальна спрямованість, енергоефективність, екологічність, збільшення експортного потенціалу країни та зниження залежності від коливань світогосподарської кон'юнктури національного виробництва.

Відповідно до визначених критеріїв пріоритетами структурної політики держави можуть бути:

- підвищення конкурентоспроможності виробництва на основі застосування новітніх технологій і продуктів із високим ступенем переробки, сучасних інформаційних та інших послуг;
- забезпечення національної безпеки та зниження залежності від зовнішніх джерел критичної для цієї безпеки ресурсів;
- зниження сировинної та напівфабрикатної спрямованості промислового виробництва;
- розв'язання соціальних проблем, зокрема проблем зайнятості за рахунок стимулювання зростання трудомістких видів виробництва;
- розв'язання регіональних проблем, зокрема проблем забезпечення більш швидко-

го розвитку депресивних регіонів на основі створення ефективних регіональних структур економіки;

- реалізація потенційних конкурентних переваг окремих секторів, які не можуть бути реалізовані через нерівні стартові умови;
- штучне підвищення інвестиційної привабливості певних галузей, що мають низьку рентабельність і високі терміни окупності, але можуть дати значний непрямий ефект у суміжних галузях.

Забезпечення реалізації програмних принципів ринкової трансформації потребує розробки та затвердження національної комплексної програми структурної перебудови економіки, складовою якої мають бути розділи, присвячені:

- формуванню критеріїв і напрямів розвитку стратегічних галузей економіки;
- удосконаленню системи державного регулювання об'єктів державної форми власності та приватизованих підприємств стратегічно важливих галузей, термінів і способів їх приватизації;
- визначенню особливих умов приватизації підприємств, діяльність яких суттєво впливає на функціонування відповідної стратегічної галузі економіки, на основі, зокрема, залучення портфельних інвесторів, і пріоритетністю пакету акцій (часток, паїв), які залишаються у розпорядженні держави;
- стимулювання залучення інвестицій, у тому числі іноземних у розвиток стратегічно важливих виробництв.

Визначаючи галузеві пріоритети, треба віддавати перевагу розвитку наукомістких галузей промисловості: машинобудування, хімічної, приладобудування.

Забезпечення економічного зростання на вдосконаленій технічній основі передбачає прискорений розвиток машинобудування як основної ланки індустріальної системи держави. Відповідно до цього промислової політики держави має забезпечити випереджальні темпи випуску наукомісткої продукції з високим рівнем технологій, створення нових конкурентоспроможних зразків техніки, підвищення якості та ефективності виробництва, зорієнтованого на задоволення потреб внутрішнього

ринку та нарощення експортного потенціалу за рахунок збереження традиційних ринків і освоєння нових ринків інших країн світу, наповнення внутрішніх ринків вітчизняними виробами.

З цією метою треба прискорити структурну перебудову машинобудівного комплексу шляхом нарощення обсягів виробництва у пріоритетних напрямках: літакобудуванні, суднобудуванні, ракетно-космічній галузі, інформаційних і телекомунікаційних системах, енергетичному, важкому та сільськогосподарському машинобудуванні, приладобудуванні та електротехнічній промисловості, активізації процесів реструктуризації машинобудівних підприємств.

Для подальшого вдосконалення структури економіки України необхідними є:

- подальше зменшення частки первинного та вторинного секторів у загальній чисельності зайнятих і ВВП, що має супроводжуватися зростанням абсолютного та на душу населення обсягу продукції цих секторів. Для цього необхідно істотно підвищити продуктивність праці й ефективність використання наявних ресурсів, що дозволить переорієнтувати вивільнені трудові, виробничі та фінансові ресурси у сферу послуг;
- попри високий внесок сфери послуг у виробництво ВВП України, найбільш динамічно розвиваються такі сфери послуг, як діяльність транспорту і зв'язку, фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям. Негатив-

ною тенденцією є те, що Україна не має високого рівня конкурентоспроможності у таких галузях сфери послуг, як комп'ютерні, страхові, ділові, професійні й технічні послуги, туристичні та ліцензійні послуги, які активно представлені в експорті країн-технологічних лідерів. Саме ці сфери послуг, зважаючи на їх важливість для народного господарства країни загалом, мають стати об'єктом державної політики підтримки та стимулювання експорту послуг на зовнішній ринок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма структурної перебудови економіки України на період до 2015 року (проект). – К. : [б. в.], 2001. – 72 с.
2. Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період. 1999–2003 роки (проект). – К. : [б. в.], 1998. – 113 с.
3. Ходжаян А. О. Позиціонування України в глобальній економіці / А. О. Ходжаян // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2009. – № 2. – С. 66–72.
4. Дані Держстату України «Обсяг реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності», «Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
5. Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 106. – 12 черв. – С. 5–12.

А. А. Ходжаян, доктор економічних наук (Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины). Структурные метаморфозы экономики украины: возможности воспроизведения поступательного развития.

Аннотация. В современных нестабильных условиях именно структурные сдвиги в направлении совершенствования воспроизводственной, технико-экономической, технологической, организационно-экономической, социально-экономической, отраслевой и территориальной (региональной) структуры имеют чрезвычайно важное значение для повышения устойчивости экономики и обеспечения стабильных темпов экономического роста. Цель статьи – на основе анализа структурных проблем развития отечественной экономики обосновать возможности стабилизации элементов воспроизводственной и отраслевой структуры экономики. Проанализированы состояние и современные тенденции структурных сдвигов в национальной экономике. Сформулированы критерии и приоритеты развития экономики. Раскрыты основные факторы неэффективности структуры экономики Украины.

Определены направления ее дальнейшего совершенствования. Формирование эффективной структуры экономики требует целенаправленного государственного регулирования в направлении формирования критериев и приоритетов структурных изменений и отработки механизма их системной реализации.

Ключевые слова: структура экономики, критерии структурных изменений, приоритеты структурной политики.

A. O. Khodzhaian, Dc. Econ. Sci. (Scientific and Research Institute of Economics, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine). *Structural metamorphoses of Ukrainian economy: opportunities for stable development.*

Summary. In today's unstable conditions the structural changes towards improving reproductive, technical, economic, technological, organizational, social, sectoral and regional structures are essential to improve the stability of the economy and ensuring stable economic growth. Objective: to justify the possibility of stabilization of the economy reproductive elements and sectoral structure based on the analysis of the national economy structural problems. The current state of structural changes in the national economy and their trends are analyzed. The priorities of economic development as the priority criteria are stated. The basic factors leading to inefficiency of Ukrainian economy structure are revealed as well as the directions for national economy improvement. The formation of effective economy structure requires government regulation targeted on formation of structural changes criteria and priorities as well as the particular mechanism of their system implementation.

Keywords: the economy structure, the structural changes criteria, structural policy priorities.